

XO‘JALIK YURITUVCHI SUB‘EKTЛАRNING TURLI XUSUSIY MULKCHILIK SHAKLLARI

Abdushukurov Sardor Mardanaqul o‘g‘li

Bozorov Sohijjon To‘raboy o‘g‘li

Termiz davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti Moliya va

moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi

3-kurs 123-guruh talabalari

Email: sohijjonbozorov151@gmail.com

sardorabdushukurov81@gmail.com

+998 94 078 11 41

+998 90 411 29 09

Annotatsiya: Mazkur maqolada xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning turli xususiy mulkchilik shakllari, ularning iqtisodiy mohiyati, tashkiliy-huquqiy asoslari hamda bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o‘rni tahlil qilinadi. Xususiy mulkchilik shakllarining rivojlanishi tadbirkorlik faolligini oshirish, raqobat muhitini shakllantirish va iqtisodiy samaradorlikni ta‘minlashda muhim omil sifatida qaraladi. Maqolada yakka tartibdagi tadbirkorlik, mas‘uliyati cheklangan jamiyat, aksiyadorlik jamiyati va boshqa xususiy tuzilmalarning afzallik va kamchiliklari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda xususiy sektorni rivojlantirish borasidagi islohotlar va ularning iqtisodiy natijalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: xususiy mulk, xo‘jalik yurituvchi sub‘ekt, tadbirkorlik, mas‘uliyati cheklangan jamiyat, aksiyadorlik jamiyati, bozor iqtisodiyoti, raqobat, investitsiya, iqtisodiy samaradorlik

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkchilik shakllari iqtisodiy tizimning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Mulkchilik munosabatlari ishlab chiqarish vositalariga egalik qilish, ulardan foydalanish va tasarruf etish jarayonlarini belgilab beradi. Ayniqsa, xususiy mulkchilik shakllarining rivojlanishi iqtisodiy erkinlikni ta‘minlash, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va raqobat muhitini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasida mustaqillikdan so‘ng mulkchilik munosabatlarini isloh qilish jarayoni boshlandi. Davlat tasarrufidagi korxonalarni xususiylashtirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash orqali iqtisodiyotda xususiy sektor ulushi sezilarli darajada oshdi. Hozirgi kunda xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning asosiy qismi xususiy mulkchilik shaklida faoliyat yuritmoqda.

Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning turli xususiy mulkchilik shakllari O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksi, "Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar to‘g‘risida"gi Qonun va boshqa normativ hujjatlarga asoslanadi. Xususiy mulkchilik shakllari jismoniy va yuridik shaxslar uchun turli variantlarni o‘z ichiga oladi, ularning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu shakllar tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish, boshqarish va mas’uliyat yuklash nuqtai nazaridan farqlanadi. Quyida ularning batafsil tavsifi keltirilgan bo‘lib, minimal ustav kapitali, mas’uliyat darajasi, tashkil etuvchilar soni va boshqa jihatlari ko‘rib chiqiladi. Ma’lumotlar 2026-yil holatiga asoslangan, minimal ish haqi (MIH) 1 050 000 so‘mni tashkil etadi.

Birinchi navbatda, yakka tartibdagi tadbirkorlik (yakka tartibdagi tadbirkor yoki individual entrepreneur) haqida gapiraylik. Bu eng oddiy va keng tarqalgan xususiy mulkchilik shakli bo‘lib, faqat jismoniy shaxslar uchun mo‘ljallangan. Ustav kapitali talab etilmaydi, ya’ni tadbirkor o‘z faoliyatini boshlash uchun katta mablag‘ sarflashi shart emas. Mas’uliyat darajasi to‘liq shaxsiy: tadbirkor o‘zining shaxsiy mulki (uy-joy, mashina va hokazo) bilan javob beradi. Tashkil etuvchilar soni faqat bitta – jismoniy shaxs. Bu shakl kichik biznes, savdo, xizmat ko‘rsatish yoki hunarmandchilik uchun mos keladi. Ro‘yxatdan o‘tkazish oddiy: onlayn portal orqali amalga oshiriladi va ruxsat etilgan faoliyat turlari cheklangan (masalan, yirik ishlab chiqarish yoki moliyaviy xizmatlar uchun mos emas). Afzalliklari: soliqlash oddiy (yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun maxsus rejim mavjud), boshqaruv oson. Kamchiliklari: yuqori xavf, chunki shaxsiy mulk xavf ostida.

Ikkinchi shakl – mas’uliyati cheklangan jamiyat (MChJ yoki limited liability company). Bu O‘zbekistonda eng ommabop va moslashuvchan xususiy mulkchilik shakli. Minimal ustav kapitali 40 barobar MIHga teng, ya’ni taxminan 42 million so‘m. Mas’uliyat cheklangan: egalar faqat o‘z ulushlari miqdori bilan javob beradilar, shaxsiy mulk xavf ostida emas. Tashkil etuvchilar soni bir yoki undan ko‘p bo‘lishi mumkin, ular jismoniy yoki yuridik shaxslar bo‘lishi mumkin. MChJ katta loyihalar, xorijiy investitsiyalar va hamkorlik uchun ideal. Boshqaruv tizimi oddiy: jamiyat ustavi asosida direktor yoki boshqaruv kengashi tayinlanadi. Aksiyalar chiqarilmaydi, balki ulushlar taqsimlanadi. Ro‘yxatdan o‘tkazish uchun hujjatlar (ustav, tashkilotchilar shartnomasi) talab etiladi va onlayn amalga oshiriladi. Afzalliklari: mas’uliyat cheklanganligi, xorijiy investorlar uchun qulaylik (100% xorijiy mulkchilik mumkin), soliqlash moslashuvchan. Kamchiliklari: hisobot va nazorat talablari yuqori.

Uchinchi shakl – aksiyadorlik jamiyati (AJ yoki joint stock company). Bu katta korxonalar va kapital jalb qilish uchun mo‘ljallangan. Minimal ustav kapitali 400 million so‘m. Mas’uliyat cheklangan: aksiyadorlar faqat aksiyalari qiymati bilan javob beradilar. Tashkil etuvchilar soni bir yoki undan ko‘p. AJ ochiq (aksiyalar fond birjasida sotilishi mumkin) yoki yopiq (aksiyalar faqat cheklangan doirada) bo‘lishi mumkin. Boshqaruv murakkab: kuzatuv kengashi, boshqaruv organi va aksiyadorlar

yig'ini mavjud. Aksiyalar chiqarish orqali investorlarni jalb qilish mumkin. Ro'yxatdan o'tkazish uchun ko'proq hujjatlar (ustav, aksiyalar reestri) talab etiladi. Afzalliklari: katta kapital jalb qilish imkoniyati, professional boshqaruv. Kamchiliklari: ochiqlik talablari (moliyaviy hisobotlarni e'lon qilish), yuqori xarajatlar.

To'rtinchi shakl – xususiy korxona (private enterprise). Bu bitta egasi bo'lgan korxona bo'lib, oilaviy biznes uchun mos. Minimal ustav kapitali egasi tomonidan belgilanadi, odatda past. Mas'uliyat korxona mulki bilan cheklangan, lekin ba'zi hollarda to'liq bo'lishi mumkin. Tashkil etuvchilar soni faqat bitta jismoniy shaxs. Bu shakl yakka tartibdagi tadbirkorlikka o'xshash, lekin yuridik shaxs sifatida ishlaydi. Ro'yxatdan o'tkazish oddiy, soliqlash va boshqaruv oson. Afzalliklari: shaxsiy va biznes mulkini ajratish, kichik korxonalar uchun qulay. Kamchiliklari: kengaytirish imkoniyati cheklangan.

Beshinchi shakl – qo'shimcha mas'uliyatli jamiyat (QMJ yoki additional liability company). Bu MChJga o'xshash, lekin egalar qo'shimcha mas'uliyat yuklaydilar. Minimal ustav kapitali 40 barobar MIH. Mas'uliyat qo'shimcha: ulushdan tashqari shaxsiy mulk bilan javob berish mumkin. Tashkil etuvchilar soni bir yoki undan ko'p. Bu shakl kam qo'llaniladi, chunki xavf yuqori. Afzalliklari: investorlarni jalb qilishda ishonch beradi. Kamchiliklari: yuqori mas'uliyat.

Oltinchi shakl – hamkorlik (partnership). Bu ikki yoki undan ko'p shaxslarning birlashishi. Minimal ustav kapitali talab etilmaydi. Mas'uliyat umumiy (to'liq shaxsiy) yoki cheklangan bo'lishi mumkin. Tashkil etuvchilar soni ikki yoki undan ko'p. Umumiy hamkorlikda barcha hamkorlar to'liq javob beradilar, cheklanganda esa faqat ulush bilan. Professional xizmatlar (advokatlik, buxgalteriya) uchun ishlatiladi. Afzalliklari: hamkorlikda kapital va tajriba birlashishi. Kamchiliklari: nizolar xavfi yuqori.

Qo'shimcha ravishda, xorijiy investorlar uchun vakillik idorasi (representative office) yoki filial (branch) ochish mumkin, lekin ular mustaqil xo'jalik sub'ekti emas, faqat aloqa va marketing uchun. Ro'yxatdan o'tkazish barcha shakllar uchun onlayn bo'lib, yig'imlar MIHga bog'liq (masalan, MChJ uchun 0,5-1 barobar MIH). Xususiy sub'ektlar davlat nazorati ostida: soliqlar, moliyaviy hisobot va mulk himoyasi qonun bilan ta'minlangan. Bu shakllar orasida tanlov faoliyat turi, kapital va xavf darajasiga qarab amalga oshiriladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xo'jalik yurituvchi subyektlarning turli xususiy mulkchilik shakllari bozor iqtisodiyoti mexanizmining asosiy institutsional tayanchi hisoblanadi. Xususiy mulkchilik iqtisodiy erkinlikni ta'minlaydi, tadbirkorlik tashabbuslarini rag'batlantiradi hamda resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi. Aynan mulkchilik shaklining to'g'ri tanlanishi korxona

faoliyatining barqarorligi, rentabelligi va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, har bir tashkiliy-huquqiy shakl o'ziga xos iqtisodiy segment va funksional vazifaga ega:

Yakka tartibdagi tadbirkorlik kichik hajmdagi faoliyat va xizmat ko'rsatish sohalarida samarali bo'lib, iqtisodiyotda o'zini o'zi band qilish mexanizmini mustahkamlaydi.

Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar (MChJ) kichik va o'rta biznesning asosiy tayanchi sifatida kapitalni jamlash va tavakkalchilikni cheklash imkonini beradi.

Aksiyadorlik jamiyatlari (AJ) yirik investitsion loyihalarni moliyalashtirish, sanoatni modernizatsiya qilish va infratuzilmani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Oilaviy korxonalar mahalliy bandlikni ta'minlash, hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish va milliy tadbirkorlik an'alarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Qo'shma korxonalar esa innovatsion texnologiyalar transferi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va eksport salohiyatini oshirishda samarali instrument hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, xususiy mulkchilik shakllarining samaradorligi nafaqat ichki boshqaruv tizimiga, balki tashqi institutsional muhitga ham bog'liq. Mulk huquqlarining kafolatlanganligi, sud-huquq tizimining mustaqilligi, soliq siyosatining barqarorligi va moliyaviy infratuzilmaning rivojlanganligi xususiy sektor rivojlanishining muhim shartlari hisoblanadi.

Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida xususiy mulkchilik shakllari yanada moslashuvchan va innovatsion tus olmoqda. Startap loyihalar, IT-kompaniyalar va raqamli platformalar ko'pincha MChJ yoki aksiyadorlik shaklida tashkil etilib, tezkor kapital aylanishi va investitsiya jalb qilish mexanizmlaridan foydalanmoqda. Bu esa an'anaviy tashkiliy-huquqiy shakllarni modernizatsiya qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Adabiyotlar.

1. Qosimov Q., Xudayberdiyev Q. Iqtisodiyot asoslari. Darslik. –Toshkent: «IQTISODIYOT», 2018.
2. Norqulov M.A. Bozor iqtisodiyoti asoslari. –Toshkent: «Moliya», 2019.

3. Muminov N.G., Sultonov S.K. Xususiy mulkchilik va uning shakllari. – Toshkent: «Yangi asr avlodi», 2017.
4. Allaberganov A., Tursunqulov Q. Tadbirkorlik va uning huquqiy asoslari. –Toshkent: «Sharq», 2016.
5. Rahmatov R. Iqtisodiy islohotlar va mulkchilikshakllari. –Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020.
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. *O‘zbekiston Respublikasining “Mulkchilik to‘g‘risida”gi Qonuni*. Toshkent, 1990 (so‘nggi o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan).
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. *O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni*. Toshkent, 2012 (amaldagi tahrirda).
8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. *O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi*. Toshkent, amaldagi tahrir.
9. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. *O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi bo‘yicha statistik to‘plam*. Toshkent, so‘nggi nashr.
10. Abdug‘aniyev A., Abdug‘aniyev A. *Iqtisodiyot nazariyasi*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020.
11. Rasulov A. *Bozor iqtisodiyoti asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
12. Paul Samuelson, William Nordhaus. *Economics*. New York: McGraw-Hill Education, 2010.
13. Joseph Stiglitz. *Economics of the Public Sector*. New York: W.W. Norton & Company, 2000.